

PRIČEVANJA

ŠE O PRIPOMOČI K ITALIJANSKI ZASEDBI TRSTA JESENI 1918

Tu nadaljujem hkrati dvoje prejšnjih razpravljanj v »Sodobnosti«: 1. sestavek »Ko je zapretilo razkosanje Slovenije«,¹ in 2. recenzijo spominov Rudolfa Golouha.²

I

V sestavku »Ko je zapretilo razkosanje Slovenije« me je zanimalo, kako so se Slovenci v Primorju znašli nasproti pretnji, da jih bo v primeru zmage antante po koncu prve svetovne vojne neke od Julijskih Alp do morja po slovenskem ozemlju v zaledju Trsta in Gorice začrtana državna meja odrezala od ostale — »notranje« — Slovenije, ali — da ponovim takrat zapisano — hotel sem približati »položaj pred pol stoletjem, ko je pred Slovence, ki so dotlej živeli v glavnem v okviru ene tuje države, hkrati s perspektivo narodnostne osvoboditve ob njenem morebitnem vojnem porazu, stopila tudi pretnja z razkosanjem njihovega ozemlja, ki se mu potem niso mogli ogniti«.

Pri tem si nisem vzel časa »za zgodovinarska raziskavanja v pravem pomenu besede«, marveč le »za nekaj lahkotnejših tisti položaj osvetljujeočih 'glos', kakršne naj bi po moji misli začeli gojiti kot publicistično-literarno zvrst, da bi pobudili zanimanje za našo preteklost«.

Omejil sem se zgolj na vprašanja, ki sta jih mogli pobuditi nova objava dr. Šveglovega poročila o njegovem razgovoru z Wilsonom in sporočena izjava dr. Josipa Ferfolje, češ da Slovenci v prevratnih dneh leta 1918 še niso vedeli, kaj je londonski pakt iz leta 1915 njihovega prisodil Italiji.

O vsej tisti »čudni slovenski pripomoči k italijanski zasedbi Trsta v času razpada Avstro-Ogrske« sem razpravljal le v zvezi z dr. Ferfoljevim sklicevanjem na nepoznanje londonskega pakta in sem v tej zvezi opozoril na

¹ Sodobnost 1965, str. 315—328. — Bodisi po tiskovni pomoti ali po samovolji lektorja se je oblika »zapretilo« skrčila v »pretilo« in je tako izpadla iz naslova dinamičnost.

² Sodobnost 1967, str. 190—201. — Za spremembo segam tu v tisto prvo polovico Golouhove knjige, ki sem ji za razliko od druge priznal, da »lahko obvelja kot delno prispevanje k spoznavanju dogajanja«; vnesti želim znova jasnost v zadevo, ki jo je Golouh spet zameglil, da bi otežil njeno logično presojo. — Med tem so dali »Naši razgledi« piscu knjige »Pol stoletja spominov« nesorazmernega prostora (št. 2 z dne 28. januarja 1967, str. 28—29) za skoz in skoz *nestvaren* hrup zoper vsakršno — ne samo zoper moje — soočanje krivih spominov z dejstvi in so ustavili kontraverzo na ravni osebnega disputa, kakor da njihovi bralci ne bi zaslužili tistega minimuma zgodovinarsko metodičnega in dejstvenega poduka, ki ga je avtor kritizirane knjige v svojem zagovoru zanimal; vrh tega tvegajo, da utegne ostati v njih nezavrnjena naravnost nezaslišana piščeva teza v opravičenje šestojanuarske diktature, češ da jo je izzval v eksistenco »hrvaški separatizem« — takratne »kmečko-demokratske koalicije«! Ali ne gre tu za nekoliko pomanjkljiv čut odgovornosti do bralcev?

dr. Trumbičevo dezinformacijo iz leta 1915, češ da »dosada antanta nije preuzela obaveze prema Italiji u pogledu Primorja«, ker »države antante ne žele, da dodju vezanih ruku na buduću konferenciju mira«.³ Presodil sem, da je to Trumbičevo sporočilo vnaprej »cepilo tržaške narodnjake proti slehernemu opozarjanju na londonski pakt«. A le ker so bili in ostali prepričani, »da antanta ni zabarantala Slovenskega primorja«, jih je moglo tako »oslepiti Wilsonovo geslo v samoodločbi narodov«, da so dali dne 30. oktobra 1918 tržaškemu »odboru za javni blagor« na razpolago torpedovko, ki je odpeljala tržaško deputacijo v Benetke, da bi zaprosila od antante naglo prehrambeno in drugo pomoč s čimprejšnjo zasedbo Trsta, in ki je odkrila italijanskim torpedovkam varno pot med minskimi zaporami v tržaško luko. Če ne bi bili slovenski narodnjaki proti vsem vestem o londonskem paktu in proti vsem opozorilom nanj »oslepljeni«, pač ne bi bili mogli računati, da bodo priklicali oziroma pripeljali v Trst neke druge »antantne čete« poleg italijanskih — kakor so si domišljali, ko so sestavljali pismeni mandat »odbora za javni blagor«, ki ga je sopodpisal kot tretji za slovenski narodni svet Rudolf Golouh.⁴ da je treba »zaprositi od antante takojšnjo pomoč za Trst, ki mu preti velika nevarnost«. Potem ko so pripeljali iz Benetk samo italijanske okupatorje, s čimer bi bili morali vnaprej računati in se v Benetke ne podajati, če so hoteli tudi le načelno ugovarjati priključitvi Trsta k Italiji, pa so skušali obrazložiti ali opravičiti svojo »čudno pripomoč k italijanski zasedbi Trsta« s svojo neinformiranostjo o londonskem paktu. Tako je bilo edinole mogoče razumeti pripoved dr. Ferfolje, slovenskega člana deputacije na torpedovki in v Benetkah, Zorku Jelinčiču, kako da ob koncu svetovne vojne niti tržaškim narodnjakom »niti najvišjemu Jugoslovanskemu odboru v Londonu ni bilo nič [!] znanega o londonski pogodbi, ki nas je [primorske Slovence] zmešetarila Italiji za njeno intervencijo« v vojni.⁵

Prav tako kakor dr. Ferfoljevo pripoved Jelinčiču v novjšem času je treba razumeti četrt stoletja starejše pojasnilo drugega jugoslovanskega udeleženca vožnje s torpedovko v Benetke dr. Ljubomira Tomašića, ki je bil na njej kot zastopnik »Narodnega vijeća« zgolj z mandatom slovenskega narodnega sveta v Trstu kot lastnika torpedovke.⁶ Ko se je dobrih petnajst let po tej pomorski vožnji — leta 1934 — obrnil nanj Andrej Gabršček, naj bi mu reč pojasnil, je brez ovinkov izjavil, da narodnjaki, ki so pomagali odposlati torpedovko z deputacijo v Benetke, poznejše zgolj italijanske zasedbe Trsta »v imenu Njegovga Veličanstva kralja Italije niso mogli pričakovati v trenutku, ko so na fronti [še] razpravljali o premirju in ko je dr. Tomašić poslal s posredovanjem komandanta Benetk Jugoslovanskemu odboru v Pariz brzojavko, v kateri je jasno naslikal pravo stanje v Trstu in Pulju ter razložil tudi namen popotovanja te torpedovke, katero je naš narodni svet odstopil tej delegaciji edino pod izrecnim pogojem, da poišče antantno brodovje in od njega pomoč mestu Trstu«.⁷ Gabršček je v svojem komentarju še poudaril, da je šla deputacija

³ Po zapisu dr. Bogumila Vošnjaka, objavljenem v knjigi »U borbi za ujedinjenu narodnu državu« (str. 20).

⁴ Prim. A. Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, str. 241.

⁵ Z. Jelinčič, Po Baški grapi in Pečeh, Planinski vestnik 1964, str. 295.

⁶ V Golouhovem besedilu nastopa dr. Tomažič (!) kot — lastnik torpedovke!

⁷ A. Gabršček, Kako so Italijani zasedli Trst?, Istra št. 9 z dne 2. aprila 1934.

na torpedovki po »pomoč ne italijanske, marveč antantne flote«, kakor da bi bilo to dvojce mogoče ločiti, a »da so Lahi potem vso reč drugače skuhal« na podlagi londonskega pakta; sodil je, da »so Italijani dobili mandat od antante za zasedbo naših krajev že s tem paktom in jim ni bilo treba šele novega mandata, česar mi [narodnjaki v Trstu in drugje] še nismo vsega tako natančno [!] vedeli«.

Gabrščkovo povpraševanje pri dr. Tomašiču, ki je bil takrat »v jugoslovanski politiki javnosti na tako visokem in odgovornem mestu, da se ni mogel spuščati v polemiko v tej tako delikatni zadevi preteklosti«, je sprožil dr. Henrik Tuma, ki je bil malo prej »na posebno željo uredništva ‚Slovenije‘, osebno dr. Dragotina Lončarja, napisal svoj prvi spominski sestavek »Misli in spomini« in ga še pred Gabrščkovo polemiko v »Istri« nekoliko dopolnil glede na Golouhovo polemiko v »Delavski politiki« in še nekoga v »Ponedeljskem Slovencu«.⁸ Oba sestavka je Tuma z nekoliko spremenjenimi, deloma izboljšanimi formulacijami vključil v gradivo za spomine, ki jih ni mogel sam dokončno pripraviti za tisk. V prvem sestavku je izrecno poudaril, da mu »v naglici ni bilo mogoče izčrpati pisanih podatkov ter se mora zanašati le na svoj prvi spomin. Loteval se je hkrati celotnega kompleksa slovenske narodne politike v Primorju po italijanski zasedbi in splošne socialistične politike v Italiji, na kar pa se tu ne morem ozirati.

II

V zadevi, ki nas tu zanima, je Tuma izhajal od skupne resolucije, ki sta jo sklenila aprila 1915 »združena odbora italijanske in slovenske socialnodemokratske stranke v Trstu«, stoječa na skupnem protivojnem stališču, da bosta v primeru kakršnegakoli vojnega izida težila za tem, da se ustvari svobodno tržaško ozemlje iz mesta in ozemeljskega pasa, ki bi zajemal še Tržič z okolico do Soče ob izlivu, na načelu popolne enakopravnosti italijanskega in slovenskega življa. Na to resolucijo sta ob prevratu oba odbora »pozabila ali hotoma ali nevedoma«, čeprav »je bilo delavstvo, takrat obilno v Trstu, vseskozi revolucionarno razpoloženo ter je pričakovalo odločilnih činov«. Prišlo je do ustanovitve odbora za javni blagor in do deputacije, ki je šla »prosit pomoči Italijane v Benetke«, s čimer »je bila zapečaten usoda ne le tržaškega mesta, ampak tudi socialnodemokratske stranke, posebej usoda primorskega slovenskega ljudstva«. Po Tumovem mnenju je bilo takrat mogoče preprečiti Italiji, da bi »dobila proste roke«: »Ako bi se bila socialnodemokratska stranka ob prelomu držala resolucije od aprila leta 1915 ter izklicala republiko svobodnega tržaškega mesta, ako je zavihrala rdeča revolucionarna zastava na stolpu [katedrale] Sv. Justa, bi bil to zgodovinski čin, ki bi ne bil le odločil usode tržaškega mesta, ampak bi moral imeti odločujoči vpliv na mirovna pogajanja, na usodo slovenskega prebivalstva v Primorju«, kajti »antantne sile bi ne mogle prezirati sklepa tržaškega delavstva, po večini italijanske narodnosti, ker bi bila s tem manifestirana ljudska volja, da Trst ne pripada iredenti, ampak da združeni narodnosti italijanska in slovenska težita po samoodločbi in

⁸ H. Tuma, Misli in spomini, Slovenija št. 3 z dne 19. januarja 1934, in Utopije in fantazije, prav tam št. 7 z dne 16. februarja 1934.

samoupravi«. Tako se dr. Tuma ni ustavil samo pri zanikanju smisla deputacije v Benetke, marveč se je dal zanesti v vizijo čisto drugačnega — protirendentovskega — izhoda v primeru proglasitve tržaške republike ob prevratu leta 1918 in je pri tej viziji, da bi se bila »tako dala doseči internacionalna zasedba Trsta«, vztrajal tudi še v gradivu za spomine.⁹

Dr. Tumovo spominsko razpravljanje v »Sloveniji« leta 1934 je izzvalo najbolj prizadetega Rudolfa Golouha k naglemu in hkrati nestvarnemu odgovoru v sestavku »Malo odgovora«¹⁰ z uvodnim napadom: »Dr. Tuma je objavil v »Sloveniji« članek o dogodkih v Trstu ob prevratu, o katerem priznava sam, da ga je napisal zgolj »po spominu«. Kot resen publicist bi sicer ne smel pisati o tako resnih stvareh po spominu, vendar nam ta okolnost pomaga razumeti, zakaj je dr. Tuma v tem svojem članku zagrešil toliko netočnosti.«

Tako naj bi bil Golouh napadel — samega sebe, preden je dal v natis svoje spominske zapiske, ki se kažejo v največjem delu kot psevdospominski! Tuma je za razliko od Golouha ob pisanju svojih zapiskov odgovorno preverjal dejstva in pazil, da jih ne bi nehote prezrl.

Po Golouhu »je dr. Tumo spomin grobo prevaril«, in sicer — zaradi tega, ker »socialisti niso šli v Benetke po Italijane«, ampak po »antantne čete«, in ne glede na okolnost, da niso pripeljali v Trst teh čet, marveč Italijane — kar jim je očital Tuma — je Golouh menil, da lahko zapiše: »Že v tej bistveni stvari se torej navedbe dr. Tume iz temelja zgrešene in vsak nadaljnji odgovor na njegova izvajanja iz tega poglavja je pravzaprav odveč.« To je bila seveda samo Golouhova retorična floskula, s pomočjo katere je obšel bistvo Tumovega očitka in zatrl dejstvo, da je torpedovka slovenskega narodnega sveta pospešila italijansko zasedbo Trsta.

V naslednjem Golouhovem stavku pa moramo ločiti prazno zafrkacijo od sprejemljive domneve: »Če dr. Tuma še vedno misli, da je bilo treba v Trstu samo proglasiti republiko, pa bi Italijani, ki so v glavnem za to mesto vodili štiri leta vojno [so mar to okolnost imeli odpošiljatelj torpedovke pred očmi?!], ostali doma iz golega respekta pred tržaško ljudsko voljo, moramo samo občudovati vztrajnost, s katero že leta in leta neguje to svojo domnevo.« A ob tej Golouhovi »postojanki«, v kateri se počuti dobro zavarovanega nasproti »večnemu« Tumovemu očitku, moramo znati ločiti tudi kljubovalno odpornost ali pokončnost od prilagodljivosti in upogljivosti!

Pač sprejemljiva je Golouhova domneva, da bi bilo takšne tržaške republike konec, brž ko bi prišle do tržaškega mesta italijanske čete, domneva, ki jo je izrazil zdaj v spominih (str. 99) v obliki vprašanja: »Kdo naj bi ustavil milijonsko, najmoderneje oboroženo zavezniško vojsko pred vrati »svobodnega tržaškega mesta« in »svobodnega slovenskega Primorja«, ko se avstrijska fronta na Piavi zruši?« To vprašanje, pravi, je »tiste dni ponovno zastavljal tudi Tumi«, a nanj »ni dobil od nikogar logičnega odgovora!« »Logičen odgovor« je bil pri Golouhu kajpak le takšen, ki bi bil v skladu z njegovo nenaklonjenostjo do vsakršnega tveganja in tudi do vsakršnega protesta, ki bi utegnil zahtevati žrtve, ali do bojevanja »boja brez upa zmage«! Zato je v polemiki s Tumo leta 1934 priostрил svoje stališče takole: »Kdor ve, kakó vojaštvo razume in rešuje take zadevščine, zlasti tam, kjer se osvajaalnemu pohodu ne upirajo

⁹ Prim. H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 382.

¹⁰ Delavska politika št. 10 z dne 3. februarja 1934.

druge oborožene čete, ta si je takoj na jasnem, da bi bila v tem primeru proglasitev republike politična otročarija [!] s tragičnimi posledicami.«

Z nad vse mirno ironijo in učinkovito je dr. Tuma leta 1934 zavrnil oba oponenta: »Prav imata gg. Gh v ‚Delavski politiki‘ in Lojbè [tj. Lojze Golobič v »Ponedeljskem Slovincu«], da se v zadnjem trenutku zastopniki antante pač niso mogli ozirati na brzojavke. Tudi Wilson bi se ne. Popolnoma naravno je, da so zastopniki antante brzojavko odbora za javni blagor iz Trsta izročili italijanskemu zastopniku. Gotovo je tudi, da bi manifestacija tržaškega delavstva za samostojno svobodno mesto v zadnjem trenutku, ako bi bila pripravljena po premišljeni akciji, ostala le manifestacija, vendar manifestacija velikega zgodovinskega pomena. »S tem zadnjim Tumovim poudarkom se ujema moja misel, ki sem jo zapisal v sestavku »Ko je zapretilo razkosanje Slovenije«: »O tem ne more biti nobenega dvoma, da bi bilo oklicanje tržaške republike ob razpadu Avstro-Ogrske edini pomembni protest obeh tržaških narodnosti proti iredentovskemu posegu po Trstu in da bi samostojni nastop tržaškega delavstva namesto pridružitve vsakega od obeh njegovih narodnostnih delov svojem nacionalističnemu meščanstvu [in sodelovanja obeh pri odpošiljanju deputacije v Benetke] moral neprimerno odločneje usmeriti delavsko gibanje ne samo v Trstu in v vsem Slovenskem primorju, ampak v še širšem območju na ‚boljševiško‘, revolucionarno pot — proti vsem meščanskim političnim načrtom.« To misel bi bil lahko izrazil v zavrnitvi Golouhove oznake, češ »da bi bila v tem primeru proglasitev [tržaške] republike politična otročarija s tragičnimi posledicami«, tudi takole: Če bi se bile za neodvisni Trst in proti italijanski zasedbi postavile v bran z orožjem kakšne skupine italijanskih delavcev ali vračajočih se vojakov obeh tržaških (pa tudi lahko še drugih) narodnosti, bi jih pač lahko — in verjetno — premoč napadalcev brž razkropila, toda v obrambi svobodnega Trsta padle tragične žrtve bi bile brez dvoma prav toliko smiselne, kolikor je bilo smiselno nasprotovanje italijanski zasedbi Trsta in nadaljnjemu meščanskemu gospodstvu v tem delu Evrope!

Golouhova argumentacija leta 1934 nasproti Tumi pa je vnaprej odstranjala to smiselnost in je nasploh utemeljevala vožnjo torpedovke in deputacije v Benetke — ne glede na to, za kaj je tistim, ki so jo odpošiljali, subjektivno šlo: ali za antantno ali pa za italijansko zasedbo (kar je praktično ali objektivno tako in tako bilo identično) — s sklicevanjem na okolnost, da »je Trst... stradal... umiral dobesedno od gladu« in »je bil problem vseh problemov, kako rešiti mesto pogina«, kajti »živil ni bilo več nobenih«, s »proglasitvijo republike« ne bi prišli do njih, »iz zaledja« že zaradi tega niso mogla priti, »ker so bila vsa transportna sredstva le v službi umikajoče se armade«, da je potemtakem bila edina rešitev v — Benetkah bodisi pri antanti ali le pri Italiji! S takšnega vidika je bil vsekakor nespameten vsak, kdor je takrat menil, da ne bi bilo treba italijanske zasedbe Trsta pospeševati, čeprav bi bilo za to treba še malo postradati.

Golouh je mislil leta 1934, da proti takšni »otročariji« lahko zagovarja »beračenje v Benetkah« na vsej črti: »Ljudski zastopniki v Trstu, slovenski socialni demokratje še posebej, so v onih dneh izvršili veliko delo [ko so odposlali torpedovko v Benetke!], ki ni bilo narodu v škodo, pokazali so bolj kot drugi [pač: kot dr. Tuma!], da razumejo položaj in ga obvladajo. Čemu skuša dr. Tuma s tako vnemo in ponovno omalovaževati [?!] to delo, češče celo izkrivljati dejstva [le katera?!], ne moremo razumeti. Za usodo Trsta in

slovenskega ljudstva niso mogli slovenski socialisti več storiti, kakor so v danih razmerah storili. V tem delu je res zakopan kos naše zgodovine — častne zgodovine — le, da je treba o njej objektivno razmišljati in pisati. Za Golouha že takrat negativna kritika njegovega ravnanja ni šela v »objektivno razmišljanje in pisanje«, kakor da bi si bil pridobil privilegij pohvalne »kritike«!

Popotovanja s torpedovko v Benetke torej — po Golouhu — ni mogoče v nobenem pogledu grajati! Njemu se ni bilo treba prav nič sklicevati na kakšno nepoznanje londonskega pakta in na nobeno antantofilsko iluzijo, kajti kdor koli je najhitreje lahko napolnil Tržačanom sklede, je bil dobrodošel! To je po njem »kos naše — častne zgodovine«!

Ko je Golouh zadevo tako poenostavil — bolj od vsakterega drugega zagovornika potovanja s torpedovko v Benetke — se mu je zdel Tuma vreden še naslednje zafrkacije: »V ostalem, saj je bil oni čas sredi vseh teh dogodkov tudi dr. Tuma sam, in če se ni odločil za svoj predlog, da namreč proglasi tržaško republiko, je imel gotovo svoje razloge.« Res — kakor da bi bil mogel takšno nalogo opraviti »dr. Tuma sam« — brez enake volje odločilnih italijanskih socialistov v Trstu in brez vsake pomoči slovenskih socialistov, takrat zbranih okrog Tumovih zoprnikov dr. Ferfolje in Golouha! Tudi Gabršček se je odločil po Golouhovem zgledu za enako zafrkacijo, le da jo je postavil na drug temelj, ko je dal Tumi najprej prav, da bi bil nastop tržaškega delavstva v prevratnih dneh ustvaril ugodnejši položaj: »Vsi se pa gotovo pridružujemo očitkom dr. Tume na naslov socialne demokracije, ki je bila revolucionarno razporejena ter je pričakovala odločilnih činov. Nam navadnim nacionalistom ostane nerazumljivo, zakaj vruga se ni držala resolucije od aprila 1915 ter ni izklicala republike svobodnega tržaškega mesta?! Prepričani moremo biti, da bi utegnili biti marsikaj drugače... Toda med odličnimi in vplivnimi (!) voditelji socialne demokracije v Trstu je bil vendar dr. Henrik Tuma sam. Ako bi bil vendar dr. Henrik Tuma takrat uporabil ves svoj vpliv v svoji stranki v smislu svojega članka, pa bi [se] bil najbrže vse drugače dokončal tisti izlet s torpedovko v Benetke. Zdaj so pa vse rekriminacije brezplodne...«

Tudi dandanes pri tem ne gre za kakšno »plodnost« zgodovinarske presoje, marveč za preprosto ugotavljanje, kako so takratni naši predniki mislili in ravnali in zakaj so mislili in ravnali tako in ne drugače, bodisi Tuma ali njegovi zoprniki!

Kakšna so bila njihova stališča, vemo, ogledati pa si moramo še tudi Tumove možnosti za vplivanje v smislu njegovega stališča.

III

Tuma je bil v prevratnih dneh docela osamljen! Ko so minili, je 6. novembra negativno odgovoril na Regentovo povabilo na sestanek »neodvisnih« slovenskih socialistov v Trstu z bridkim začetkom: »Čutim se zadetega prav v dno duše po dogodkih, ki so se vršili zadnje dni v naši in italijanski stranki.«¹¹ Ko so se v noči na 30. oktober 1918 »posvetovali socialnodemokratski zastopniki o vprašanju, ali naj se delavstvo polasti oblasti in okliče

¹¹ Pismo sem objavil v »Urednikovih dopolnitvah« k Tumovim spominom (Iz mojega življenja, str. 469) in v Zgodovinskem arhivu KPJ, V. tom, str. 370.

delavsko svobodno republiko Trst ali ne, je — kakor poroča v spominih¹² — »pričakoval, da bodo to storili«, in je bil z njim »istega mnenja tudi sodrug Milost«. Predhodni položaj pa je opisal takole: »V Trstu sta pri slovenski socialni demokraciji že v začetku leta 1918 prišla na krmilo dr. Ferfolja in Golouh... Mene so docela izločili iz odbora in si prizadevali, da kolikor mogoče odstranijo moj vpliv na tržaško delavstvo. Od vplivnejših tržaških sodrugov je bil na moji strani Milost, ki pa zaradi svojega nerednega življenja ni mnogo štel. Regent je bil pri vojakihi...¹³ Zadnje mesece pred prevratom je bil Regent sicer spet v Trstu in si je prizadeval uveljaviti Ferfoljevim in Golouhovim pozicijam nasprotno stališče, vendar ju ni utegnil spraviti ob vodstvo krajevne socialnodemokratske organizacije v Trstu in tako pripraviti zopetno pritegnitev docela osamljenega Tuma (z Milostom).

Regent si je prizadeval obnoviti pogoje za sporazumevanje med italijanskimi in slovenskimi socialisti. Zagovarjal je takšno »rešitev tržaškega vprašanja, ki bi morala... prijati Jugoslaviji, tržaškemu zaledju in tržaškemu prebivalstvu«, namreč: »Trst naj postane svobodno, avtonomno in neodvisno mesto, ki naj bi bilo — prav tako kakor Jugoslavija — svoboden državni del bodoče konfederacije svobodnih narodov.« O razmejitvi s slovenskim zaledjem naj bi se sporazumela »izvršna sveta italijanske in jugoslovanske socialistične stranke«.¹⁴ Prav v tistem času je Tuma napisal svoj zadnji članek v dunajsko socialistično revijo »Der Kampf«, kjer je — avgusta in septembra 1918 — utemeljeval poleg skupne slovenske teze, da Trst ne sme pripasti Italiji, marveč »narodu, ki strnjeno naseljuje vso njegovo okolico in potrebuje Jadran za svoj naravni razvoj«, tudi posebno socialistično stališče, da je Trst mogoče priključiti jugoslovanskemu ozemlju le kot svobodno mesto ob zagotovitvi narodnostnega razvoja tudi njegovih nejugoslovanskih prebivalcev.¹⁵ Očitno nujno je bilo poskusiti v predprevratnih dneh približati tržaško in jugoslovansko stališče; samo takšno zbližanje bi lahko še omogočilo odpor proti iredentovski »rešitvi« tržaškega vprašanja. Pri italijanskih tržaških socialistih je še bila živa »independentistična« misel in zato niso bili gluhi za — vsekakor Regentovo — pobudo, naj bi se sešli predstavniki obeh strank — italijanske tržaške in slovenske. V Tumovi zapuščini se je bilo ohranilo vabilo tajništva jugoslovanske socialnodemokratske stranke, podpisano od Josipa Petejana, z dne 9. septembra 1918, da bo dne 22. septembra »v Trstu skupna seja z izvrševalnim odborom italijanske stranke v Avstriji« in da bo na dnevnem redu razgovor »o stališču obeh strank napram vprašanju Trsta in Primorja«; hkrati so predvideli za prejšnji dan »sejo našega širšega izvrševalnega odbora«, katerega član je bil tudi Tuma, »skupno z odborom deželne organizacije jugoslovanske deželne organizacije v Trstu«. Štiri dni pred tako sklicanima sejama pa je Petejan sporočil Tumi, »da se nedeljska konferenca z italijanskimi sodrugi v Trstu ne bo vršila, ker se je na željo italijanskih sodrugov preložila na nedoločen čas«, in zaradi tega »izostane tudi naša sobotna seja«; hkrati je Petejan sporočil Tumi, da bo 6. oktobra »jugoslovanska socialistična konferenca v Zagrebu«, ki se je lahko tudi on udeleži, »ako želi«. Tuma je v odgovoru, katerega kopijo

¹² H. Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 381.

¹³ Prav tam, str. 366.

¹⁴ Alfa (tj. I. Regent), *Trst in Jugoslavija*, Il Lavoratore, jutr. izd. z dne 28. avgusta 1918, ponatis v »Poglavjih iz boja za socializem« (I), str. 150—151.

¹⁵ *Der Kampf* XI/1918, str. 619 in 621.

je ohranil, z dne 22. septembra obžaloval, da so odgodili tržaško konferenco, zaradi katere je »moral pretrgati svojo komisijo za zavod za obnovo planin na Goriškem«, in je pristavil: »Konference v Zagrebu se ne udeležim, pač pa napišem članek za ‚Pravdo‘ ali pa hrvaškim sodrugom predložim svojo posebno izjavo. Obnašanje ožjega izvrševalnega odbora in posameznih članov je tako nezanesljivo, da zahteva javnega protesta. Edino, kar me veseli, je, da se oglašajo proletarci v ‚Napreju‘, ki obsojajo prav ostro neodkritosrčno postopanje ožjega izvrševalnega odbora in uredništva lista ‚Naprej‘ in prekanjeno diplomatično igro sodruga Antona Kristana.« Dne 29. septembra je Tuma v pismu uredništvu »Pravde« v Zagrebu¹⁶ »protestiral proti sodelovanju z meščanskimi strankami« in zastopal kot »edinole mogoč« temelj za »združitev slovenske, hrvatske, bosenske in srbske socialnodemokratske stranke — internacionalno, revolucionarno in razredno stališče«. V celoti je vztrajal na tem doslednem stališču tudi v pismu tajništvu stranke z dne 26. oktobra 1918:¹⁷ odklonil je udeležbo pri seji izvrševalnega odbora, ker je videl »kot popolnoma neplodno in nepotrebno svoje soplesvetovanje« spričo svojega popolnoma drugačnega stališča, da proletariat ne more ohranjati »državno organizacijo v obliki, kakor danes obstoji, marveč [mora] to obliko razrušiti in ustvariti novo obliko socialistične države« itd.

Tako smo se ob dokumentarnih pričevanjih o Tumovem vztrajanju pri revolucionarni liniji v nasprotju z oportunistično in nacionalistično linijo »kramarske stranke« v Ljubljani in slovenskih »mazzinijancev« Golouha in Ferfolje v Trstu¹⁸ približali prav tistim »najbolj vihnim dnevom«, o katerih Golouh med drugim pripoveduje, kako da je v slovenskem narodnem svetu v Trstu »ponovno zahteval«, naj bi »poklicali k sodelovanju dr. Tumo, ki ni več vztrajal na svoji premagani (!) politični liniji« in »je bil pripravljen sodelovati v njem« (str. 120). Golouh pripoveduje o tej svoji »intervenciji« tako, kakor da bi ga bil Tuma zanjo pooblastil ali prosil, kar je kajpak docela izključeno!

Ni pa izključeno, da je Golouh iz svojega nagiba svetoval narodnjakom, naj bi povabili Tumo k sodelovanju — pa bodisi da bi Tuma potem povabilo zavrnil, kakor je bil odklonil udeležbo na zagrebški socialistični konferenci in na seji izvrševalnega odbora stranke nekaj dni prej, ali pa da bi bil prišel med narodnjake in slovenske mazzinijance svariti jih pred popotovanjem s torpedovko v Benetke in podobnim ukrepanjem v »javni blagor«. Jasno je brez nadaljnjega, zakaj so bili narodnjaki zoper sleherno posvetovanje s Tumo, ki bi jim samo utegnil kaj zmešati politične račune; pri tem so se lahko »vsi sklicovali na njegovo [drugačno] stališče do narodnega vprašanja« in tudi na »njegov zadnji članek v reviji ‚Der Kampf‘«, v katerem je priznal Trstu pravico do položaja »svobodnega mesta« ob vključitvi v Jugoslavijo — to pa je bilo v očeh narodnjakov in slovenskih mazzinijancev naravnost narodno izdajstvo! Golouh posebej poudarja, da »je bil proti tudi [poglavitni narodnjaški voditelj dr. Rybař], o katerem [baje!] pravi Tuma v spominih, da sta bila vedno [?!] dobra prijatelja«. Takšnih — docela neodgovornih — Golouhovich

¹⁶ Po kopiji, ohranjeni v njegovi zapuščini, sem ga uvrstil v V. tom Zgodovinskega arhiva KPJ, str. 365—366.

¹⁷ Prav tam, str. 369—370.

¹⁸ Obe oznaki sta iz Tumovega pisma Regentu z dne 6. novembra 1918, prav tam str. 370.

minogrednih neresnic je v njegovih zapiskih več! Tuma namreč ni v svojih spominih ničesar podobnega zapisal!

Končno smo prišli do zaključka Golouhove pravljice: »Tuma je bil prepričan, da se nisem dovolj zavzel zanj [pri tržaških narodnjakih v narodnem svetu, da bi ga poklicali medse!], in mi je to [da ni uspel!!] hudo zameril. Ker sem vedel, da bi ga prizadelo, če bi mu povedal, kako so moj predlog sprejeli [kakor da bi bil Tuma lahko pričakoval drugačen sprejem takšnega Golouhovega predloga!], o tej zadevi z njim nisem govoril.«

Proti tej pravljici je poudariti samo eno: Prav nič v vedenju narodnjakov do njega ni moglo še kaj bolj prizadeti Tumo po silni gonji v »Eдинosti« zaradi njegovega stališča v »Lavoratoru« junija 1918 v prid »pravice samoodločbe tržaškega mesta« in proti Golouhovi solidarizaciji z narodnjaki na tržaškem shodu dr. Antona Korošca ob obletnici majniške deklaracije! Saj so ga tržaškim Slovencem že dovolj uspešno prikazali kot človeka, ki jim hoče iztrgati že zagotovljeni jim Trst, tako da ga je obdajal pravi zid sovrašтва kot nekakšnega narodnega izdajalca št. 1!

Kar je Tuma Golouhu zameril, je bilo njegovo prispevanje k temu narodnjaškemu sovraštvu — ne pa tisto, kar »se je sestavilo« v Golouhovem spominu, ker je presojal Tumo po sebi! Takratni zameri pripisuje Golouh v opombi pod črto »nekatero napačne osebne podatke in pavšalne sodb« o njem v Tumovih spominih, češ da je bil iz delavske družine, da mu je bil materni jezik italijanski, da se je slovenščini šele pozneje priučil, da je bil po prvotnem poklicu čevljarški pomočnik in da je bil prvotno »skrajno revolucionarnega mišljenja... na osnovi... čitanja brošur«. ¹⁹ Nikakor ni jasno, kaj je v teh navedbah takšnega, da bi se moglo in moralo pripisati kakšni zameri! Da je bila Golouhova mati »trdna Slovenka« in ne Italijanka, bo pač treba verjeti Golouhu. A kar se slovenščine tiče, je pa že mogoče nekoliko dvomiti, da je ne bi bil Golouh bolj ali manj zanemaril, ko je na prvi stopnji svoje družbene dejavnosti kot anarhist pisal samo — in bržčas tudi pretežno in gladkeje govoril — italijansko. Morda se je Tuma kot urednik »Naših zapiskov« v letih 1913—1914, ko je objavljaj Golouhove pesmi, spominjal, da mu je delala knjižna slovenščina neke težave? In če zdaj Golouh ugovarja, da mu »Tuma pripisuje poklice, do katerih se ni imel časti povzpeti«, bi hkrati moral zapolniti vrzel med svojim šolanjem — do 2. gimnazijskega razreda po skici v Slovenskem biografskem leksikonu — in italijanskim anarhističnim časnikovanjem. V pravih spominih bi takšnih vrzeli ne smelo biti. Nikakor tudi ni jasno, kako naj bi »vse, kar je napisal« Golouh, moglo »dokazovati, da se je Tuma prenaglil v svoji sodbi« ali da »se je nekritično izražal o izgovoru njegovega znanja«. Niti mu Tuma ni odrekel niti mu nihče ne more odrekati velikega obzorja in s Tumo mu je gotovo treba priznati »izredno nadarjenost«. Ni pa imel in tudi ne kaže sistematske šolanosti ter se na sistematsko šolanje ne more sklicevati; spričo tega je neumljivo, da se tako otepa oznake »samouk« (prim. str. 76), kakor da bi bila po sebi podcenjevalna in kakor da ne bi bil on sam najlepši primer prav uspešnega samouka!

K Golouhovi pravilni trditvi, da se v prevratnih dneh »tudi italijanski socialisti niso več zavzemali za svobodno tržaško vmesno republiko, saj je bila v danih razmerah z italijansko armado pred durmi neuresničljiva« (str. 120),

¹⁹ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 319.

je predvsem treba pripomniti, da na nekem prejšnjem mestu (str. 90) trdi ravno narobe, češ da je voditelja italijanskih socialistov v Trstu Valentina Pittonija šele spoznanje, »da je vojna za Avstrijo izgubljena«, privedlo k »misli, da bi se moral Trst politično osamosvojiti in kot neodvisna tržaška republika tvoriti vez med Italijo in deželami v zaledju in na Balkanu«! Pri zamisli neodvisnega Trsta so dejansko italijanski tržaški socialisti vztrajali tako dolgo, dokler je bilo še malo mogoče misliti, da bo antanta sklepala poseben mir z Avstro-Ogrsko; to dokazuje izjava Valentina Pittonija na Dunaju dne 17. oktobra 1918, ki jo navaja Golouh (str. 118), in sklep zbora italijanskih socialistov v Trstu dne 18. oktobra 1918²⁰ za »popolnoma neodvisen Trst pod varstvom Zveze narodov«.

Od tržaškega »independentizma« pa so se poslovili, ko so se odločili, da ustanovijo odbor za javni blagor z nacionalnimi meščani, ali ko so se dali potegniti v italijansko narodno skupnost.

IV

Pri Golouhu ne moremo ugotoviti v desetletjih po letu 1934 nobenega napredka, kajti v spominih ga najdemo še precej niže od prejšnje nič kaj visoke časnikarske polemične ravni. Zdaj je navedel iz Tumovih spominov kombinacijo, »da bi se v primeru revolucionarnega nastopa delavstva dala doseči internacionalna zasedba Trsta«, in očitaneje tako socialistom kakor slovenskim narodnjakom, da »so izgubili glavo in niso vedeli nič drugega [storiti], kakor iti v Benetke beračiti« (str. 124). »Teh slednjih netočnih [?] in nepremišljenih [?] besed«, pripominja Golouh, »Tuma ne bi bil smel nikdar zapisati«, kajti — tu je mogoče le strmeti! — »zgodilo se je prav to, kar je on želel«, saj »je bila brzojavka [odbora za javni blagor] poslana na antantno vrhovno poveljstvo... antantnemu brodovju na Jadranu, tj. edinemu takrat dosegljivemu najbližjemu zastopstvu Američanov, Angležev in Francozov« — Italijane je kar izbrisal! — »natanko tako, kakor je to želel Tuma«!

Mar ni Tuma hotel, da bi delavstvo prevzelo oblast v Trstu in razglasilo svetu, da hoče biti neodvisno delavsko mesto, ne pa biti priključeno k Italiji — razglasilo tudi po brezžičnih brzojavkah tako antantnemu brodovju kakor tudi vrhovnemu antantnemu svetu v Versaillesu i dr.?! Nikakor pa ni Tuma želel prav nobenih — brzojavk antanti, katere sestavni del je bila za Trst in za njegovo zaledje vojskujoča se Italija, pred delavskim prevzemom oblasti v Trstu proti nacionalnemu meščanstvu! Šele takšna delavska oblast v Trstu bi — to si lahko zamislimo! — tudi po brzojavkah razglasila antanti in drugim, da se je rodila po volji delavskega prebivalstva obeh tržaških narodnosti.

Ko je Golouh tako neresno »opravil« s Tumovim stališčem, da je kar zbrisal njegovo bistvo — delavski prevzem oblasti! — pa se je vendarle vrnil k temu bistvu s pripombo, da bi zavezniki Italije v Versaillesu »še prej dovolili Italiji, da zasede Trst, če bi bili združeni italijanski in slovenski delavci revolucionarno nastopili«, kakor pravi Tuma« (str. 125). To je pač več ko verjetno, a ne govori prav nič proti takšni tržaški revolucionarni pobudi in za

²⁰ Sklep sem v prevodu objavil v »Urednikovih dopolnitvah« v H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 468.

potovanje s torpedovko v Benetke — razen če bi si hoteli zamišljati, da se z revolucionarno pobudo ni treba spuščati v nobeno nevarnost! »Rdeči« Trst bi kajpak pozval delavstvo vseh obližnjih dežel, naj nastopi proti tistim vladam, ki bi hotele poslati vojaško silo nadenj, in takšen njegov poziv ne bi mogel ostati brez odziva pri delavstvu, o katerem ni dvomiti, da bi hotelo posnemati tržaški zgled. A vsem takšnim — socialističnim in revolucionarnim — mislim je bil in je ostal Golouhov narodnjaški državniški duh vnaprej nenaklonjen.

Zato je menil in je ostal pri mnenju, da je bilo potovanje s torpedovko v Benetke bodisi edini ali najboljši izhod v trenutku, ko je bilo gotovo, da se je imela v nekaj dneh privaliti italijanska armada tudi do Trsta.

A k prav tej misli na neodvisni delavski Trst, ki mu je bila jeseni 1918 in mu je ostala do njegovih spominskih zapiskov nespametna, se je Golouh v svoji protislovnosti sam vrnil, kakor pripoveduje v spominih na drugem mestu, kot k — »načelno najboljši rešitvi«. Pripoveduje namreč, da je dobrega pol leta pozneje — ali dobrega pol leta prepozno! — ko je bil na svojem dvotedenskem do tritedenskem obisku v Parizu maja-junija 1919 presodil »zamisli o ustanovitvi tržaške republike kot vmesnega člena med Italijo in narodi na bivšem avstrijskem ozemlju in na Balkanu« za — pametno in da je brž po tem poznem spoznanju v pismu Valentinu Pittoniju »izrazil mnenje, da bi bila akcija za neodvisno vmesno državo vsaj načelno najboljša rešitev tega zavozlanega in nevarnega vprašanja« (str. 163). Ta Golouhova pripoved se ne da in ne da dobro uskladiti z dejstvenimi okolnostmi tistega časa — kar bom moral tudi pokazati — toda tu me zanima samo logični zaključek, da je z njo Golouh samo dal prav Tumi, ki je bil v prevratnih dneh za oklic takšne »neodvisne vmesne državnice«, ko bi bili tržaški delavci res »brez truda in napora« lahko prevzeli »upravo mesta«, ne pa samo »razobesili rdečo zastavo na občini in na vladni palači« (str. 119), in bi bili pokazali svetu, »da Trst ni italijansko nacionalistično leglo, marveč da v njem prevladuje združeno slovensko-italijansko delavstvo.«²¹ Če namreč Golouh presoja, da je bila v prevratnih dneh »z italijansko armado pred durmi mesta — svobodna tržaška vmesna republika — neuresničljiva« (str. 120), bi jo bil pač moral presoditi za — recimo — tisočkrat manj uresničljivo sredi leta 1919, ko je bila italijanska armada v mestu in v vsej Julijski krajini!

Takšno pismo bi bil mogel pisati Golouh iz Pariza v Trst — ali kamor koli — sredi leta 1919 samo in edinole v — pomirjenje lastne vesti kot izpoved, da je vendarle, čeprav prepozno, prišel do spoznanja, da bi se bil moral v prevratnih dneh otresti družbe dr. Ferfolje in drugih antantofilov ter skušati skupaj s Tumo vplivati na italijanske socialiste, da okličejo neodvisno tržaško republiko, za kakršno so se vse dotlej protiirendentovsko izjavljali.

Tudi Golouh je moral pripomniti, da je bilo »v novih razmerah«, tj. po italijanski zasedbi Trsta in Julijske krajine, »seveda teže za [tržaško socialistično] stranko in za Pittonija, ki je bil sicer [!] resen in dosleden politik, odpreti znova to vprašanje« (str. 164). Kajpak na vprašanje, kako je vendar mogel tako »resnemu politiku«, ki je bil vrh tega že vrsto tednov pred Golouhovim bivanjem v Parizu moral odstopiti od vodstva tržaške socialistične stranke, sporočati takšen predlog, ni mogoč noben stvaren, zadovoljiv odgovor.

²¹ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 382.

Nadaljnje razpravljanje — ne samo o silno dvomljivem Golouhovem pismu iz Pariza Pittoniju, ampak — o vsej tej zadevi pa zahteva nekoliko širši okvir, kjer je treba pojasniti troje reči: splošno stališče socialistov — slovenskih in italijanskih — do italijanske aneksije Primorja, položaj na pariški mirovni konferenci in takratno splošno »revolucionarno situacijo« v Evropi.

Dušan Kermavner

POLEMIKA

O »ZAMEGLITVI« IN »ZASKOČENJU« V RECENZIJI DR. DUŠANA KERMAVNERJA

Dr. Kermavner priznava v svojem sestavku v »Sodobnosti« (1967, št. 2), da »memoarska pisanja gotovo ne gre meriti z merilom za zgodovinske prikaze«, pa jih le meri tako in si prizadeva dokazati, da so moji spomini pomanjkljivi, ker ne upoštevajo vseh zgodovinskih dogajanj, ker niso celoten »zgodovinski prikaz«. Če bi se bil dr. Kermavner ravnal po svojih zgoraj citiranih besedah, bi moral obravnavati (ali po njegovem »meriti«) mojo knjigo, kot se obravnavajo spomini. Toda v tem primeru ne bi mogel skonstruirati svoje teorije »o vlogi izbrisov in anonimitet« v mojem spisu, ki ga, sodeč po neučakanosti in neobjektivnosti vsega, kar je o njem doslej napisal v »Naših razgledih« in v »Sodobnosti«, hudo skeli. Le tako mi lahko očita, zakaj ne pišem obširneje o vlogi Slovenske ljudske stranke v našem javnem življenju.

Očita mi nadalje, da premalo pišem »o narodno socialistični stranki, ki se je razmahnila zlasti v Primorju pred prvo svetovno vojno kot Narodna delavska organizacija in se po prevratu razširila v notranjo Slovenijo.« Tudi to mu ni po volji, da omenjam, kako je neka slovenska sindikalna organizacija pred prvo vojno ponujala italijanskim in nemškim delodajalcem slovenske stavkolomce. Zgraža se, ker jo imenujem žolto. Mar jo naj označim za razredno in revolucionarno? Kermavner bi moral najprej sam lepo urediti svoje misli in šele nato spregovoriti. Tako bi mu postalo jasno, da »dvoboj med obema tradicionalnima meščanskima taboroma«, t. j. med Slovensko ljudsko in Slovensko narodno napredno stranko (slednja se je imenovala »Jugoslovanska« šele po prvi vojni) ne sodi v moje spomine, v katerih pišem, če izvzamem odstavke za povezavo, le o stvareh, ki sem jih sam neposredno doživljal in opazoval, ter o političnih področjih, v katerih sem sam deloval. Opis vloge omenjenih dveh strank (in še drugih, če smo dosledni!) v našem političnem življenju pred prvo vojno in pozneje sodi v splošno politično zgodovino Slovenije.

Kermavnerjev in moj slog sta si tako daleč narazen, da ga skoro razumem, če moje pisanje označuje za »plitvo časnikarščino«. Kermavnerju je tuje z drobnarijami neobremenjeno, jasno in pregledno prikazovanje preteklosti. Zato so nekateri njegovi zamotani in obupno razvlečeni stavki težko branje za vsakogar. V njegovih ocenah mojih spominov zgledov za slab slog ne manjka.

Dr. Kermavner mi očita, zakaj ne pišem nič o krščanskosocialnem gibanju pri nas. Predvsem sem imel s krščanskimi socialisti malo stikov. O njih nisem